

KNYGŲ LEIDYBA 1940—1941 METAIS
LIETUVOJE

TADAS BUTKUS

Tarybinių knygų leidybos organizavimas 1940—1941 metais, tarybinės knygų leidybos principų įvedimas, leidybinės organizacinės sistemos sudarymas, pirmieji leidybinio darbo rezultatai mokslinėje spaudoje nėra plačiau nagrinėti. 1940—1941 m. periodinėje spaudoje buvo paskelbti K. Korsako, R. Šarmaičio ir kitų autorių straipsniai apie LTSR Valstybinės leidyklos įsteigimą, jos planus, pirmuosius darbo rezultatus¹. Pokario metais pasirodė K. Korsako ir R. Šarmaičio atsiminimai apie Valstybinės leidyklos įsteigimą ir jos darbą².

Straipsnio autorius, remdamasis archyvuose esančiais dokumentais, to meto periodinėje spaudoje paskelbtais straipsniais, valstybinės bibliografijos ir spaudos statistikos duomenimis³, mėgina pateikti leidybinio darbo pertvarkymo socialistiniais pagrindais vaizdą 1940—1941 m., parodyti Lietuvos KP, respublikos vyriausybės rūpinimąsi leidybinio darbu, lietuviška tarybine knyga.

LTSR Valstybinės leidyklos⁴ 1940—1941 metų veiklos duomenų beveik nėra išlikę. Pagrindiniai jos darbą rodantieji dokumentai yra Leidyklos susirašinėjimo su įvairiomis organizacijomis 1941 m. pradžioje byla, esanti Centriniaame valstybiniame archyve (f. R-558, ap. 1, b. 27). Joje yra dokumentų, leidžiančių nustatyti Leidyklos organizacinę struktūrą, etatus, kai kuriuos darbuotojus, priežastis, trukdžiusias normaliai dirbti. Ne visi dokumentai pakankamai tikslūs, kai kurie prieštarauja vieni kitiems. Antai, tarp savęs skiriasi išleistų leidinių sąrašai. Jie taip pat nesutampa su valstybinės bibliografijos ir spaudos statistikos duomenimis (žr. 34 išnašą). Straipsnio autoriui pavyko atrasti naujų dokumentų, leidžiančių giliau panagrinėti Leidyklos darbą 1940—1941 metais. Tai leidyklos direktoriaus K. Korsako ir naujai paskirto jos direktoriaus I. Gaškos Leidyklos perdavimo-priėmimo aktas, honorarų autoriams ir vertėjams normos, keletas Leidyklos direktoriaus

¹ Korsakas K. LTSR Valstybinės leidyklos darbai.—„Tiesa“, 1940, lapkričio 22; LTSR Valstybinės leidyklos darbai ir užsimojimai.—„Tarybų Lietuva“, 1940, lapkričio 22; LTSR Valstybinės leidyklos 1941 metų leidybos planas.—„Tiesa“, 1941, vasario 8; Šarmaitis R. Politinė literatūra lietuvių kalba.—„Tiesa“, 1941, sausio 22; Kliūčius J. Valstybinės leidyklos knygos vaikai.—„Tiesa“, 1941, sausio 31; Kamanis J. Kaip veikia LTSR valstybinė leidykla.—„Tarybų Lietuva“, 1941, balandžio 10; Tapėnas J. Valstybinės leidyklos veikla ir I ketvirčio plano įvykdymas.—„Tarybų Lietuva“, 1941, balandžio 24. Taip pat buvo paskelbta straipsnių, nenurodant autorių: Ką žada Valstybinė leidykla Tarybų Lietuvos skaitančiajai visuomenei.—„Darbininkų žodis“, 1941, vasario 9; LTSR Valstybinės leidyklos darbai.—„Vilniaus balsas“, 1941, vasario 8 ir kt.

² Korsakas K. Prieš ketvirtį amžiaus.—„Naujos knygos“, 1966, Nr. 1, p. 3; Šarmaitis R. Pirmoji tarybinė knygų leidykla. Ten pat, p. 4—6.

³ Lietuvos TSR Knygų rūmų išleisti leidiniai: Lietuvos TSR knyga. 1940—1941. Valsstybinė bibliografija. V., 1953; Lietuvos TSR spaudos statistika. 1940—1955. V., 1957; Lietuvos TSR spaudos statistika. 1961—1965. V., 1969.

⁴ LTSR Valstybinė leidykla toliau straipsnyje bus vadinama — Leidykla.

įsakymų. Ši medžiaga dabar saugoma Valstybinio Spaudos komiteto archyve.

Apie 1940—1941 m. leidybinį darbą medžiagos yra taip pat Partijos istorijos instituto prie LKP CK archyve.

Siek tiek medžiagos paskelbta 1940—1941 metais periodikoje (žr. 1, 2 išnašą). Ypač vertingas „Vilniaus balse“ 1941.III.2 paskelbtas Leidyklos 1941 m. teminis planas.

1940 metais nuvertus fašistinių režimą, atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, reikėjo nedelsiant pertvarkyti visas liaudies ūkio šakas, visą ekonominį gyvenimą socialistiniais pagrindais. Teko taip pat naujai perorganizuoti mokslo, švietimo, kultūros darbą, sveikatos apsaugos, socialinio aprūpinimo sistemas. Visa tai buvo neįmanoma atlikti be spaudos — laikraščių, knygų. Operatyviausiai galėjo įsitraukti ir įsitraukė į šį darbą periodinė spauda⁵.

Nuo 1940 m. birželio pabaigos iki spalio mėnesio, kol dar nebuvo pertvarkytas leidybinis darbas, įsteigta Leidykla, o vėliau iki 1941 metų, kol dar Leidykla vykdė daugiausia organizacinius darbus, periodinė spauda spausdino daug medžiagos, kuri normaliomis sąlygomis paprastai yra leidžiama brošiūromis ar knygomis: išstisus marksizmo-leninizmo klasikų veikalus ar jų dalis, grožinės literatūros kūrinius.

Tačiau periodinė spauda negalėjo atstoti ir pakeisti brošiūrų bei knygų. Todėl partijos, komjaunimo organizacijos, profsąjunginės organizacijos, žinybos ėmėsi iniciatyvos pačios leisti joms reikalingą literatūrą. 1940 m. birželio—gruodžio mėnesiais partinės ir komjaunimo organizacijos išleido apie 30 įvairių leidinių⁶. Operatyviausiai ir aktyviausiai aktualius politinius leidinius pradėjo leisti Lietuvos KJS Centro ko-

mitetas. Jis nuo birželio pabaigos iki rugpjūčio mėnesio išleido 5 leidinius, o vėliau dar kelis. Išleistų leidinių tarpe yra V. Lenino „Jaunimo sąjungų uždaviniai“. Tai pirmas V. Lenino veikalas, išleistas jau legaliomis sąlygomis. Jo tiražas 25 tūkst. egz. Vertė P. Rotomskis⁷. LKJS CK taip pat išleido „VLKJS įstatus“ (20 tūkst. egz.), M. Kalinino „Ką jaunimui davė Partija ir Sovietų valdžia“ (20 tūkst. egz.), „Liaudies Seimo rinkimų įstatymas ir „Darbo Lietuvos sąjungos“ platforma“ ir kt. Vienus iš pirmųjų leidinių išleido taip pat Lietuvos KP Kauno miesto komitetas: „Ką reikia žinoti, stojant į partiją“, „Ką šiandien turi žinoti kiekvienas įmonės darbininkas“. Po kelis leidinius išleido Lietuvos KP CK, „Tiesa“.

Kiek vėliau aktyviai pradėjo leisti įvairius leidinius Lietuvos Profesinių sąjungų Centro biuras. Jis iki 1940 metų pabaigos išleido apie 10 leidinių: „Profsąjungos — komunizmo mokyklos ir kaip organizuoti profsąjungų komitetų darbą“ (10 tūkst. egz.), „I. Tarybų Lietuvos profsąjungos. II. Profsąjungų vaidmuo atskiruose socializmo statybos etapuose. III. Kaip organizuoti darbą profgrupėse. IV. Apie kolektyvines sutartis“ (10 tūkst. egz.).

Įvairias instrukcijas, taisykles, nurodymus leido liaudies komisariatai, žinybos. Tarybinių knygų išleido ir kai kurios dar neuždarytos bei nesuvalstybtintos leidyklos.

Buržuazinėje Lietuvoje knygas leido didesnės ir visai mažos leidyklos, net atskiri asmenys. Leidyklų skaičius buvo labai nepastovus. Ilgiau veikė kelios didesnės leidyklos. Skaičiuojant pagal „Bibliografijos žinios“ pateiktus duomenis, 1939 m. knygas leido apie 40 leidėjų.

⁵ To laikotarpio periodinės spaudos darbas nagrinėjamas S. Makuosko disertacijoje „Lietuvos partinė ir tarybinė spauda kovoje už socializmo pagrindų pastatymą respublikoje 1940—1941 metais“, Vilniaus universitetas, 1969.

⁶ Leidinių pavadinimai, tiražai, leidėjai nurodyti iš leid. „Lietuvos TSR knyga 1940—1941“ ir „Bibliografijos žinios“, V.-K., 1940, Nr. 5—8.

⁷ V. Lenino raštai lietuvių kalba 1914—1969, V., 1970, p. 15.

Nuvertus fašistinę valdžią, daug leidyklėlių nustojo veikti. Kitos, kaip tautininkų leidykla „Pažanga“, įvairių religinių bei kitokių organizacijų ir draugijų leidyklos, buvo uždarytos, uždraudus tas sąjungas ir draugijas. Taip nustojo veikusios reakcingiausios, religinė, nacionalistinė literatūra, menkaverčių leidinius leidusios leidyklos.

Iki nacionalizavimo (iki rugsėjo 27 d.) veikė kelios didesnės leidyklos. Jos pradėjo leisti ir tarybinius leidinius. Tarybines knygas leido „Spaudos fondas“, „Dirva“, „Sakalas“. „Spaudos fondas“ išleido „Respublikos prezidento Justo Paleckio kalbą Liaudies Seime 1940 metų liepos mėn. 21 dieną Valskybės teatre Kaune“ (10 tūkst. egz.), „Lietuvos Tarybų Socialinė Respublika pilnateisis Sovietų Sąjungos narys“ (100 tūkst. egz.), „TSRS Aukščiausiosios Tarybos septintoji sesija“ (3 tūkst. egz.) ir kitus labai svarbius politinius leidinius. Iš viso po fašistinės diktatūros nuvertimo iki nacionalizavimo „Spaudos fondas“ išleido 30 knygų ir brošiūrų 275 tūkst. egz. tiražu⁸.

Aukščiau minėtos leidyklos taip pat išleido respublikos vadovų kalbas, kitą politinę literatūrą, vadovėlius mokykloms.

Tačiau tai buvo neplaningas, neorganizuotas tarybinių knygų leidimas. Kiekviena organizacija leido knygas, kurios, jų manymu, buvo reikalingiausios. Toks knygų leidimas negalėjo patenkinti nei socializmo pagrindų statybos, nei skaitytojų poreikių.

Iš kitos pusės, nežiūrint knygų leidimo kontrolės ir priežiūros (1940.IX.11 buvo įsteigta Vyriausioji literatūros valdyba) bei draudimo leisti ir parduoti knygas, neatitinkančias naujo

gyvenimo reikalavimų, birželio pabaigoje, liepos ir net rugpiūčio mėnesį pasirodė dar viena kita religinio turinio knyga, menkavertė literatūra⁹. Pasitaikydavo, kad tokia literatūra buvo pardavinėjama net ir 1941 m. pradžioje jau nacionalizuotuose knygynuose¹⁰.

Tokia padėtis knygų leidyboje ilgiau tęstis negalėjo. Buvo būtina likviduoti senąsias leidyklas, užkirsti kelią neplaniniam, nekontroliuojamam knygų leidimui. Nedelsiant reikėjo knygą padaryti politiniu ginklu, panaudoti ją socializmo pagrindų statybos reikalams, į šią kovą sutelkti rašytojus, mokslininkus. Tą padaryti galėjo tik Valstybinė leidykla.

Komunistų partija, respublikos vyriausybė jau nuo pirmųjų fašistinės diktatūros nuvertimo dienų svarstė leidybinio darbo klausimus. Tai matome ir iš švietimo ministro A. Venclovos pareiškimo, padaryto spaudoje, kad „nebus leidžiama šlamšto, pornografijos ir tuščių dalykų. Bus palaikomos reikalingos ir svarbios knygos — klasikai, dailioji literatūra, technika, politiniai ir ekonominiai veikalai. Knygoms leisti bus įkurta valstybinė leidykla, kurioje bus sukonzentruotas leidinių parinkimas, paruošimas, redagavimas, techniškas aprūpinimas ir spaudos technika“¹¹.

Lietuvos KP Centro Komiteto sekretoriatas 1940 m. rugsėjo 11 d. nutarė, kad būtina įsteigti prie Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos Lietuvos TSR Valstybinę leidyklą, kad reikia nacionalizuoti didžiausias leidyklas ir jas perduoti jai. Buvo nutarta perduoti Leidyklai ir jau nacionalizuotas geriausias spaustuves¹².

⁸ Partijos istorijos instituto prie LKP CK archyvas (toliau PA), f. 1771, ap. 1771 — 73, b. 17, l. 135.

⁹ Žr. „Bibliografijos žinios“, 1940, Nr. 5, 6.

¹⁰ PA, f. 1771, ap. 1771 — 73, b. 8, l. 1, 17.

¹¹ „Bibliografijos žinios“, 1940, Nr. 5, p. 153.

¹² PA, f. 1771, ap. 1771, b. 1, l. 4.

Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetas, organizuodamas knygų leidybą, vadovavosi Komunistų partijos, V. Lenino paruoštais principais, kad „... literatūrinis darbas negali būti asmenų ar grupių pasipelnymo įrankis, jis iš viso negali būti individualus reikalas, nepriklausomas nuo bendrojo proletariato reikalo“¹³, kad „leidyklos ir sandėliai, knygynai ir skaityklos, bibliotekos ir įvairios knygų parduotuvės — visa tai turi tapti partiniu, atskaitingu“¹⁴.

Tai yra pagrindinis tarybinių knygų leidybos principas — literatūros partiško principas. Tuo principu ir buvo organizuojamas visas leidybinis darbas Lietuvoje.

1940 m. rugsėjo 11 d. LKP CK sekretoriato nutarimas rodo Lietuvos Komunistų partijos požiūrį į leidybinį darbą, į knygą, liudija, kokia reikšmė jai buvo teikiama. Lietuvos TSR Valstybinę leidyklą įsteigti buvo numatyta prie Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos. Tokia priklausomybė ir pavaldumas teikė Leidyklai didelį savarankiškumą ir plačias teises. Geriausių, didžiausių leidyklų ir spaustuvų perdavimas Leidyklai sudarė palankias sąlygas organizuoti darbą.

Tarybų Lietuvos vyriausybė nedelsdama realizavo LKP CK sekretoriato nutarimą. 1940 m. rugsėjo 27 d. Lietuvos TSR Laikinasis Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė įsaką dėl leidyklų bei knygynų nacionalizavimo ir pavedė Lietuvos TSR LKT organizuoti nacionalizuotų leidyklų valdymą. Nacionalizacijos terminas buvo nustatytas iki rugsėjo 29 dienos¹⁵.

Tą pačią dieną Lietuvos LKT priėmė nutarimą dėl Lietuvos TSR Valstybinės

leidyklos prie Lietuvos TSR LKT įsteigimo¹⁶. Tuo nutarimu buvo įvykdyti visi LKP CK ir Laikinosios Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo reikalavimai.

Nacionalizuotos ir perduotos Valstybinei leidyklai šios leidyklos ir spaustuvės: kooperatinė knygų leidimo bendrovė „Spaudos fondas“, knygų leidimo bendrovė „Sakalas“, buvusi šv. Kazimiero draugijos leidykla, bendrovė „Dirva“, knygynas ir leidykla „Mokslas“, knygynas ir leidykla „Šviesa“, knygynas ir leidykla „Pribačis“, D. Gutmano knygynas ir leidykla. Leidyklai perduotos „Šviesos“, „Raidės“, „Varpo“ spaustuvės ir „Vaizdo“ cinkografija.

Taip knygų leidyba Tarybų Lietuvoje buvo sutelkta valstybės rankose. Valstybė sudarė stiprią knygų leidybos bazę. Dabar Lietuvos KP, respublikos vyriausybė galėjo nukreipti knygų leidybą reikiama linkme, organizuoti planingą knygų leidimą, kontroliuoti jį.

Leidykla buvo įsteigta Kaune. Čia tuo metu buvo visos didžiausios buržuazinės Lietuvos leidyklos, kurios buvo nacionalizuotos ir perduotos Valstybinei leidyklai. Kaune buvo apie 40 poligrafijos įmonių, jų tarpe didžiausios spaustuvės¹⁷. Šiame mieste buvo susibūrę ir Lietuvos rašytojai, mokslininkai, žurnalistai, spaudos darbuotojai. Buvo planuota vėliau Leidyklą perkelti į Vilnių¹⁸.

Valstybinės leidyklos įsteigimas buvo paminėtas periodinėje spaudoje. „Tiesa“ 1940 m. spalio 2 d. išspausdino vedamąjį „Valstybinė leidykla“. Jame rašoma, kad „šios džiugios žinios Tarybų Lietuvos inteligentai ir didelis

¹³ *Leninas V. Raštai*. T. 10. V., 1952, p. 27.

¹⁴ *Ten pat*, p. 28.

¹⁵ „Tiesa“, 1940, rugsėjo 28.

¹⁶ *Ten pat*.

¹⁷ Poligrafijos šakų komisarų susirinkimas. — „Tiesa“, 1940, rugpiūčio 16.

¹⁸ Lietuvos TSR Centrinis Valstybinis archyvas (toliau — CVA), f. R-558, ap. 1, b. 27, l. 194.

darbininkų aktyvistų skaičius nepaprastai laukė, kad knygų leidimas pastauroju metu buvo gerokai apmireš, o ypač buvo jaučiamas didelis politinės literatūros trūkumas. „Tiesa“ teisingai įvertino ir buržuazinių leidyklų veiklą: „... buvo pridrygę visokių visokiųjų tariamų knygų leidyklų, kurios vertėsi šlykščiausia pornografija. „Vedamajame toliau sakoma, kad tokia literatūra buvo „spiovimas į veidą lietuvių kalbai ir lietuviškos knygos kultūrai“. Tačiau pabrėžiama, kad „didžiausios mūsų leidyklos „Spaudos fondas“, „Sakalas“ ir kt. . . prisimintinos su pagarba, nes jos labai daug yra nuveikusios kultūros labui“.

Leidykla nuo pirmųjų įsteigimo dienų susidūrė su organizaciniais sunkumais. Jai reikėjo atlikti didžiulį darbą: nacionalizuoti ir prirūpinti jai perduotas leidyklas, knygynus, spaustuves. Reikėjo peržiūrėti esamas knygų atsargas, rankraščius, atrinkti tinkamą medžiagą.

Naujosios Leidyklos vadovai bei kiti darbuotojai neturėjo tarybinio leidybinio darbo patyrimo. Teko mokytis kitose tarybinėse respublikose, važiuoti į Maskvą, Minską susipažinti su tarybinių leidyklų darbu, jų darbo principais¹⁹. Vadovaujantis daugiausia Baltarusijos TSR Valstybinės leidyklos patyrimu, darbo praktika, jos normatyviniais dokumentais, vėliau buvo paruošti LTSR Valstybinės leidyklos nuostatai, darbo normavimo ir apmokėjimo instrukcijos, honorarų normos autoriams ir vertėjams.

Per labai trumpą laiką, iki 1940 m. lapkričio mėnesio vidurio, buvo atlik-

tas didelis organizacinis darbas ir nustatyta Leidyklos struktūra. Knygas leisti turėjo Leidyklos leidybinis skyrius²⁰. Jame turėjo būti šios redakcijos: 1) socialinės, ekonominės ir politinės literatūros, 2) grožinės literatūros, 3) vaikų literatūros, 4) pedagoginės literatūros ir vadovėlių, 5) literatūros svetimomis kalbomis (rusų, lenkų, žydų), 6) įvairaus turinio literatūros (kalendorių, katalogų, natų), 7) periodikos (žurnalų, enciklopedijų), 8) meninė redakcija (plakatai, portretai, iliustravimas)²¹.

Komplektuojant redakcijas, organizuojant leidybinį darbą, visų pirmiausia susidurta su dideliais sunkumais, parenkant kadrus.

Leidyklos direktoriumi buvo paskirtas K. Korsakas. Jo pavaduotojais A. Kniukšta ir B. Žygelis²². Žinomo literatūros kritiko paskyrimas Leidyklos direktoriumi kėlė jos autoritetą, nes leidybinis darbas buvo patikėtas žmogui, gerai išmanančiam literatūrą. Jo pavaduotojai buvo prityrę knygų leidėjai — A. Kniukšta — vienas iš buvusių „Sakalo“ b-vės savininkų, o B. Žygelis — „Spaudos fondo“ b-vės direktorius. Tuo būdu vadovauti Leidyklai buvo pavesta patyrusiems žmonėms.

Tačiau parinkti kitus redakcijos darbuotojus buvo sunku. Labiausiai Leidyklai trūko redaktorių. Nors buržuazinėje Lietuvoje buvo kelios dešimtys leidyklų, tačiau jos dirbo visai kitais principais, neturėjo tokio redaktorių, redakcijų vedėjų instituto, koks buvo tarybinėse leidyklose. Leidyklos direktoriuje K. Korsakas kelis kartus periodiškai spaudoje pabrėžė, kad Leidyklai itin sunku su kadrais²³.

¹⁹ Korsakas K. LTSR Valstybinės leidyklos darbas.—„Tiesa“, 1940, lapkričio 22; Korsakas K. Prieš ketvirtį amžiaus.—„Naujos knygos“, 1966, Nr. 1, p. 3.

²⁰ Be leidybinio skyriaus Leidykloje buvo daug kitų skyrių: prekybos, ūkio, administracijos.

²¹ Korsakas K. LTSR Valstybinės leidyklos darbas.—„Tiesa“, 1940, lapkričio 22.

²² LTSR LKT Nutarimas Nr. 173 dėl Lietuvos TSR Valstybinės leidyklos įsteigimo.—„Tiesa“, 1940, rugsėjo 28.

²³ Korsakas K. LTSR Valstybinės leidyklos darbas.—„Tiesa“, 1940, lapkričio 22.

Dėl kadrų trūkumo negalima buvo įsteigti visų numatytų redakcijų. Kovo pabaigoje iš numatytų įsteigti 6 knygų leidimo redakcijų dirbo tik 4²⁴. Buvo numatyta, kad Leidyklos leidybiname skyriuje iš viso dirbs 170 darbuotojų, o dirbo tik 68²⁵.

Po truputį Leidykla komplektavo kadrus, ir jau Didžiojo Tėvynės karo išvakarėse joje buvo septynios redakcijos, kuriose dirbo 5 vyr. redaktoriai, 6 redaktoriai, 11 redaktorių stilių, 11 korektorių, 8 sekėjai. Lietuviškos Enciklopedijos redakcijoje buvo 1 pirmaeilis redaktorius, 2 antraeiliai, 2 redaktoriai sekretoriai, 1 redaktorius stilištas, 1 techninis redaktorius²⁶. Esant tokiai organizacinei struktūrai (buvo mažai redaktorių), visą pagrindinį redagavimo ir kitokį darbą turėjo atlikti neetatiniai darbuotojai, o Leidyklos žmonės turėjo kontroliuoti originalių rankraščių ir vertimų kokybę, stilių, kalbą.

1940—1941 m. Leidykloje redaktoriais, redaktoriais stilištais kurį laiką dirbo pedagogas ir vadovėlių autorius S. Matjošaitis, pedagogas V. Petronis, rašytojas J. Grušas, poetas L. Žitkevičius, vertėjas A. Churginas ir kiti²⁷.

Leidyklos kadrų komplektavimas rodo, kad Lietuvos KP vadovavosi V. Lenino, Komunistų partijos nurodymais, kad „negalima pastatyti komunizmo, neturint sukauptų žinių, o visa tai yra buržuazinių specialistų rankose. be jų mes komunizmo pastatyti negalime. Reikia juos apsupti draugiška aplinka, komunistinio darbo dvasia ir pasiekti, kad jie eitų greitoje su darbininkų ir valstiečių valdžia“²⁸.

Lietuvos KP CK padėjo Leidyklai, renkant kadrus. Nuo 1941 m. sausio pradžios organizuoti politinės literatūros leidimą buvo paskirtas buvęs po-grindininkas, revoliucinio judėjimo dalyvis R. Šarmaitis. Jis turėjo ir leidybinio darbo patyrimą, nes kurį laiką dirbo Maskvos leidykloje, leidžiančioje literatūrą svetimomis kalbomis. Netrukus R. Šarmaitis buvo paskirtas direktoriaus pavaduotoju ir politinės literatūros vyriausiuoju redaktoriumi²⁹. Tai buvo pirmasis Leidyklos darbuotojas-komunistas. Vasario pabaigoje į Leidyklą dirbti buvo paskirtas revoliucinio judėjimo dalyvis, „Priekalo“ ir kitų komunistinių leidinių bendradarbis M. Moskvinas. Jam buvo pavesta redaguoti politinę literatūrą³⁰. Leidyklos direktoriui K. Korsakui išėjęs dirbti mokslinį darbą, 1941 m. balandžio 1 d. jos direktoriumi buvo paskirtas Komunistų partijos narys nuo 1918 m., komunistinių leidinių bendradarbis I. Gaška³¹.

Neapsant visų organizacinių sunkumų, didelio ūkinio bei administravimo darbo, perimant ir tvarkant jau perduotų leidyklų, įmonių ūkį, Leidykla rengė pirmuosius savo leidinius. Pirmiausia teko užbaigti ir išleisti kitų jau perduotų leidyklų pradėtas leisti ir tinkamas išleisti knygas. Tokių knygų Leidykla iki lapkričio 15 d. išleido 53³².

Leidykla turėjo perimti visas geriausias legalios lietuviškos knygos ir nelegalios marksistinės, proletarinės lietuviškos literatūros leidimo tradicijas ir jas tęsti toliau.

Leidykla pradėjo ruošti spaudai anksčiau išleistas, bet cenzūros api-

²⁴ CVA, f. R-558, ap. 1, b. 27, l. 186—188.

²⁵ Ten pat, l. 244—246, 667.

²⁶ Spaudos komiteto archyvas (toliau SKA), f. 1, ap. 1, b. 1, etatų sąrašas.

²⁷ CVA, f. R-558, ap. 1, b. 27, l. 186—188, 244—266 ir kt.

²⁸ *Leninas* V. Raštai. T. 30, V., 1954, p. 125.

²⁹ CVA, f. R-558, ap. 1, b. 27, l. 213.

³⁰ Ten pat, l. 615.

³¹ PA, f. 1771, ap. 1771—13, b. 7, l. 1.

³² *Korsakas* K. LTSR Valstybinės leidyklos darbas.—„Tiesa“, 1940, lapkričio 22.

braukytas knygas. Dabar turėjo išeiti be išbraukymų P. Cvirkos „Žemė maitintoja“, J. Marcinkevičiaus „Benjaminas Kordušas“. Pradėta leisti K. Borutos knyga „Saulė ant savo pečių parnešti išėjo“, kuri nebuvo gavusi fašistinės cenzūros leidimo. Buvo spaudai ruošiami ir naujai parašyti leidiniai.

Pirmasis leidinys su Lietuvos TSR Valstybinės leidyklos pavadinimu išspausdintas 1940 m. spalio 8 dieną. Tai buvo L. Giros „Stalino LTSR Konstitucija“. Poemą 5 tūkst. egz. tiražu išspausdino „Vilniaus“ spaustuvė Kaune. Spalio 9 dieną pasirodė P. Mikutaičio knyga „Juliaus Janonio gyvenimas ir kūryba“, o spalio 14 d. išleista S. Nėries „Eglė žalčių karalienė“ Per spalio mėnesį buvo išleistos 9 knygos, 50 tūkst. egzempliorių tiražu³³. Iš viso 1940 m. Leidykla išleido 68 leidinius, 1170 tūkst. egzempliorių tiražu³⁴ (žr. 2 lentelę). Išleistų leidinių tarpe 9 J. Stalino knygos (395 tūkst. egz.), M. Kalinino „Apie komunistinį auklėjimą“ (3 tūkst.), „Ką Tarybų valdžia davė darbo žmonėms“ (10 tūkst. egz.) ir „Dvidešimt treji tarybinės valdžios metai“ (50 tūkst. egz.), straipsnių rinkinys „Į pagalbą agitatoriui“ (50 tūkst. egz.), „Raudonarmiečio politinis vadovėlis (20 tūkst. egz.). Leidykla 3 kartus leido TSRS Konstituciją (viso 130 tūkst. egz.), išleido 8 leidinius, skirtus rinkimams į TSRS Aukščiausiąją Tarybą.

Grozinės literatūros kūrinių ir knygų vaikams išleista 19 (90 tūkst. egz.), jų tarpe P. Cvirkos „Žemė maitintoja“

(7 tūkst. egz.), „Cukriniai avinėliai“ (7 tūkst. egz.), „Pasaka pasakų valžai“ (7 tūkst. egz.), S. Nėries „Eglė žalčių karalienė“ (5 tūkst. egz.), „Našlaitė“ (18 tūkst. egz.), jau minėta L. Giros poema, K. Donelaičio „Metai“ (3 tūkst. egz.).

Leidykla pradėjo didelį darbą, supažindinama skaitytojus su rusų tarybine literatūra, kuri anksčiau buvo mažai prieinama Lietuvos gyventojams. 1940 m. išleista A. Makarenko „Vėliavos bokštuose“, N. Ostrovskio „Audrų pagimdyti“, V. Lidino „Nežinomo kareivio kapas“ Išleista pasaulinės klasikos, užsienio rašytojų kūrinių³⁵.

Blogesnė padėtis buvo leidžiant vadovėlius mokykloms. Seni vadovėliai neatitiko tarybinių mokyklų programoms ir principams. Reikėjo paruošti naujus. Todėl Leidykla galėjo išleisti tik kelis vadovėlius.

1940 metai buvo daugiau Leidyklos organizacinio ir ūkinio tvarkymosi etapai.

Leidykla dirbo didelį darbą, ruošdama leidybinį teminį 1941 m. planą. Ruošiant tokį planą, pirmą kartą lietuviškų knygų leidybos istorijoje reikėjo išsiaiškinti, kokius pasaulinių literatūros klasikų kūrinius jau buvo išleidusios buržuazinės leidyklos, kokių knygų atsargos yra sandėliuose, knygynuose, kokias tarybinių rašytojų knygas reikia išleisti pirmoje eilėje. Teko išsiaiškinti, ir ką rašo lietuvių rašytojai. Visą šį kruopštų darbą Leidykla nuveikė ir jau 1941 m. pradžioje turė-

³³ LTSR Valstybinės leidyklos veikla.—„Bibliografijos žinios“, 1940, Nr. 7, p. 208—209.

³⁴ Leidinių skaičius, tiražai paskaičiuoti, remiantis Valstybinėje bibliografijoje (Lietuvos TSR knyga. 1940—1941, ir Lietuvos TSR spauda. Valstybinė suvestinė bibliografija. 1940—1955, t. 1, kn. 1, V., 1962) įregistruotais leidiniais. Šie duomenys nesutampa su Leidyklos ataskaitose pateiktais duomenimis. Leidyklos 1940 m. išleistų leidinių sąrašė įrašyti tik 45 leidiniai 940 tūkst. egzempliorių (CVA, f. R-558, ap. 1, b. 27, l. 309). Kitame dokumente (ten pat, l. 248) įrašyti 48 leidiniai 1180 tūkst. egz. Matyti, kad tuo metu leidykloje dar nebuvo reikiamai sutvarkyta leidinių apskaitos metodika, pati apskaita, todėl reikia remtis valstybinės bibliografijos duomenimis. Bibliografijoje nenurodyti kai kurių leidinių tiražai, todėl bendras leidinių tiražas turėtų būti kiek didesnis.

³⁵ Leidinių pavadinimai paimti iš „Lietuvos TSR knyga. 1940—1941“.

jo teminį leidybinį planą. Planas 1941 m. vasario 8 d. buvo paskelbtas laikraštyje „Vilniaus balsas“, kad su juo galėtų susipažinti visuomenė. Leidykla buvo numachiusi 1941 m. išleisti 594 įvairius leidinius, kurių bendra apimtis sudarė daugiau kaip 4600 lankų, o tiražas 4,8 mln. egzempliorių³⁶.

Teminis planas buvo suskirstytas į 9 skyrius: I. Grožinė literatūra, II. Socialinė-politinė literatūra, III. Vaikų ir jaunimo literatūra, IV. Vadovėliai ir pedagoginė literatūra, V. Leidiniai kitomis kalbomis, VI. Enciklopedijos, žodynai, mokslinė literatūra, VII. Muzikos leidiniai, VIII. Įvairi literatūra, IX. Periodinė literatūra³⁷. Kiekviename skyriuje literatūra dar skirstoma į verstinę ir originalią.

Plane įrašyta 142 socialinės-politinės literatūros leidiniai (daugiau kaip 24% visų leidinių). Jų bendra apimtis apie 770 aut. lankų (daugiau kaip 16% visų leidinių apimties). Vidutinis vieno politinės literatūros leidinio tiražas 15 tūkst. egz. Šiame skyriuje didžiausias dėmesys skiriamas marksizmo-leninizmo klasikų veikalams. Buvo numatyta supažindinti skaitytojus su K. Markso ir F. Engelso veikalais, išleidžiant jų raštų dvi toms, 11 atskirų jų veikalų, numatyta išleisti V. Lenino raštų dvi toms, 20 V. Lenino atskirų veikalų. Iš originaliosios politinės literatūros buvo numatyta išleisti Lietuvos KP vadovų V. Kapsuko, K. Poželos knygas.

Grožinės literatūros skyriuje įrašyta 115 leidinių (apie 20% visų leidinių). Jų apimtis apie 950 aut. lankų (daugiau kaip 20% visų leidinių apimties). Iš jų 56 — lietuvių rašytojų kūriniai. Labai įdomus, turiningas verstinės grožinės literatūros skyrius. Leidykla buvo užsimojusi išleisti daug tarybinių rašyto-

jų kūrinių. Vaikams ir jaunimui buvo numatyta išleisti 57 originalias ir verstines knygas.

Į planą įrašyta 120 įvairių vadovėlių ir mokymo priemonių mokykloms, 30 mokslo populiarinimo leidinių, 23 leidiniai rusų, lenkų ir žydų kalbomis.

Leidykla 1941 metais dar neplanavo leisti mokslinės literatūros (ją turėjo leisti naujai įsteigta LTSR Mokslių akademija, Vilniaus ir Kauno universitetai), labai mažai planavo gamybinės, žemės ūkio literatūros (ją dar leido komisariatai, žinybos).

Leidyklos 1941 m. teminis planas — labai nuoseklus, turiningas ir platus.

Teminis planas parodo principinį leidybinio darbo posūkį. Leidykla stengėsi plačiąją visuomenę supažindinti su marksizmo-leninizmu. klasikų veikalais, kurių leidimas anksčiau buvo draudžiamas.

Vietoje literatūros, skatinančios tautų neapykantą, šovinizmą buvo numatyta spausdinti literatūrą, ugdančią tautų draugystę, proletarinį internacionalizmą. Pornografinę, menkavertę nuotykių, saldžių sentimentų literatūrą turėjo išstumti pasaulinės literatūros klasikai, tarybiniai, lietuvių rašytojai.

Originaliosios grožinės literatūros skyrius įdomus tuo, kad buvo planuojama leisti visų Tarybų Lietuvos rašytojų, norėjusių bendradarbiauti su Leidykla, kūrybą.

Šalia ir anksčiau pažangių, vienaip ar kitaip susijusių su antifašistiniu, revoliuciniu judėjimu, rašytojų, be rezervų ir svyravimų sutikusių naują santvarką (J. Baltušis, P. Cvirka, L. Gira, J. Marcinkevičius, V. Montvila, S. Nėris, T. Tilvytis, A. Venclova ir kt.), šalia palankių tarybinei santvarkai, bet daugiau ar mažiau svyruojan-

³⁶ Korsakas K. LTSR Valstybinės leidyklos 1941 leidybos planas.—„Tiesa“, 1941, vasario 8; LTSR Valstybinės leidyklos darbai.—„Vilniaus balsas“, 1941, vasario 8. Spaudoje minimi 525 pavadinimai, o į planą įrašyti 594 pavadinimai.

³⁷ Lietuvos TSR Valstybinės leidyklos 1941 metų tematinis planas.—„Vilniaus balsas“, 1941, vasario 8.

čių, abejojančių (K. Binkis, M. Mykolaitis-Putinas, A. Miškinis, B. Sruga ir kt.), plane yra ir dešimtosios stovyklos rašytojų, atsitiktinių pakeleivių pavarčių (B. Brazdžionis, J. Dovydenas ir kt.). Apie tai atsiminuose A. Venclova rašė: „Nė vienas rašytojas, vis tiek kokias pozicijas jis ligi tol užėmė, nebuvo atstumtas...“³⁸

Lietuvos KP vadovavosi Komunistų partijos nurodymu, kad svyruojančių, esančių ne marksistinėse pozicijose rašytojų atžvilgiu reikia „...taktiškai ir rūpestingai elgtis su jais, t. y. taip priėti, kad būtų užtikrintos visos sąlygos jiems kiek galima greičiau pereiti į komunistinės ideologijos pusę“³⁹.

Tai, kad leidykla 1941 m. sudarė teminį planą, reiškė, kad ji įgyvendino dar vieną svarbų tarybinių knygų leidybos principą — planingumą.

1941 m. Leidyklos teminis planas visiškai išsklaido tuo metu buržuazinių nacionalistų skleistus gandus apie tariamą „rusifikaciją“, lietuviškos kultūros smukdymą. Dar niekada 1919—1940 m. buržuazinėje Lietuvoje jokiais metais nebuvo išleista tiek vertingų

originaliosios literatūros kūrinių, kiek buvo planuojama išleisti 1941 m., niekada nebuvo išleista tiek klasikų kūrinių, kiek buvo planuojama išleisti 1941 metais.

Knygų tiražai taip pat labai padidėjo. Tai matome iš 3 ir 4 lentelių duomenų. Knyga plačiau pasklido darbo žmonių tarpe, pasidarė prieinamesnė. Politinės literatūros brošiūros kainavo 10—50 kap., didesnės knygos 1,0—1,5 rb., vadovėliai moksleiviams — 1,5—3,0 rb., grožinės literatūros knygos — 2,0—5,0 rb. (to meto rublio verte). Turint galvoje, kad 1940 m. pabaigoje dirbančiųjų atlyginimas padidėjo, lyginant su 1940 m. pradžia, beveik 2,5 kartą⁴⁰, knygos buvo nebrangios.

Leidykla iš knygų leidybos pelno neturėjo. 1941 m. ji iš valstybės gavo 753 tūkst. rb. dotaciją⁴¹. Ši dotacija rodo Lietuvos KP, respublikos vyriausybės nepaprastą rūpinimąsi lietuviška tarybine knyga, lietuviška kultūra.

Jau buvo minėta, kad Leidykla nuo pirmųjų savo gyvavimo dienų susidūrė su organizaciniais sunkumais. Tai rodo ir 1941 metų teminio plano vykdymas.

I lentelė
Lietuvos TSR Valstybinės Leidyklos 1941 m. I ketvirčio leidybinio darbo planas
ir jo vykdymas⁴²

	Planas		Plano įvykdymas			
		tiražas (tūkst. egz.)		%	išleista tiražo (tūkst. egz.)	%
Grožinė	36	160,0	22	61	97,0	60
Socialinė-politinė	38	530,0	33	87	481,0	91
Vaikų ir jaunimo	17	95,0	11	65	64,5	68
Vadovėliai ir pedagoginė	21	476,0	8	38	157,0	33
Kitomis kalbomis	2	5,0	1	50	2,0	40
Enciklopedija	3	36,6	1	33	12,2	33
Kiti leidiniai	5	20,0	2	40	10,5	53
Viso	122	1322,6	78	64	824,2	62

³⁸ Venclova A. Vidurdienio vėtra. V., 1969, p. 37.

³⁹ RKP(b) CK 1925 m. birželio 18 d. rezolucija.— Kn.: Apie partinę ir tarybinę spaudą. V., 1956, p. 317.

⁴⁰ Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—1941 metais. V., 1965, p. 179.

⁴¹ CVA, f. R-558, ap. 1, b. 27, l. 100.

⁴² SKA, f. 1, ap. 1, b. 1, ataskaita apie 1941 m. I ketv. plano vyksmą.

Nepatenkinamą plano vykdymą tuo metu Leidykla aiškino popieriaus stoka, blogu spaustuvių darbu, kadrų trūkumu⁴³.

Dėl blogo Leidyklos teminio plano vykdymo daug kaltos spaustuvės. Visų pirma jos nevykdė Liaudies Komisarų Tarybos nurodymų pirmiausia atlikti Leidyklos užsakymus⁴⁴.

Tačiau buvo objektyvių priežasčių, kliudžiusių greitai leisti Leidyklos knygas. Lietuvos spaustuvės nebuvo pritaikytos leisti brošiūras, knygas dideliais tiražais. Ypač kliudė darbą knygriškyklos, kurios nespėdavo susidoroti su tokiais tiražais. Darbą kliudė ir popieriaus trūkumas. 1941 m. I ketvirčiui Leidykla planavo 542 tonas spaudos popieriaus⁴⁵, o sausio ir vasario mėnesį tegavo 86,7 tonas⁴⁶.

Tačiau nepatenkinamas spaustuvių darbas, popieriaus trūkumas yra tik viena iš priežasčių, trukdžiusių normalų Leidyklos darbą. Teminio plano nevykdymą reikia aiškinti daug plačiau. Leidykla, sudarydama didelį 1941 m. teminį planą, tuo metu negalėjo atsižvelgti į daugelį aplinkybių.

Visų pirma, planas buvo gana ne-realaus ta prasme, kad Leidykla metų pradžioje neturėjo daugelio originalių rankraščių ir vertimų, kurie buvo įrašyti į planą. Partija ir vyriausybė sudarė visas sąlygas kūrybinei inteligentijai dirbti, rašyti, versti. Leidykla pradėjo autoriams, vertėjams mokėti nemažus honorarus⁴⁷, kad jie galėtų dirbti, nesirūpindami pragyvenimu. Tačiau daugelis rašytojų, kultūros, mokslo darbuotojų aktyviai įsijungė į valsty-

binį, visuomeninį darbą ir labai mažai laiko tegalėjo skirti literatūriniam-kūrybiniam darbu.

Kita dalis rašytojų, mokslo darbuotojų iš karto negalėjo suprasti istorinių įvykių, surasti savo vietą naujame gyvenime. Tie, kurių pasaulėžiūra, pažiūros buvo daugiau ar mažiau susijusios su religija, buržuazine ideologija, nacionalizmu, negalėjo iš karto pakeisti pažiūrų, pasidaryti sąmoningais socializmo šalininkais ir iš karto įsijungti į socializmo pagrindų statybą.

Lietuvos kūrybinė inteligentija turėjo daug ką permąstyti, įvertinti, suvokti ir pasirinkti kelią, kuriuo eiti toliau. Labai teisingai yra pasakęs V. Mykolaitis-Putinas, kad jam „dar kurį laiką teks su savimi aiškintis, kol visos abejonės išnyks ir kūrybiniai polėkiai susilies su šiuoliais žengiančiu socialistiniu gyvenimu“⁴⁸.

Esant tokiai padėčiai, aišku, Leidykla negalėjo gauti visų planuotų originaliosios literatūros rankraščių. Antai iš 1941 m. numatytų išleisti 57 originalios literatūros kūrinių leidykla iki birželio vidurio teisleido tik 13 (iš jų 10 tuometinių rašytojų)⁴⁹.

Normaliai dirbti leidybinį darbą kliudė ir daug kitų, leidyklai pašalinių darbų — prekyba knygomis, kanceliarinėmis prekėmis, sąsiuviniais, vokų, maišelių gamyba ir kt. Leidykla buvo didžiulė ūkinė organizacija. 1941 m. pradžioje jai priklausė daug su knygų leidyba nesusijusių įmonių bei organizacijų: mokslo priemonių dirbtuvė, vokų dirbtuvė, 2 maišelių dirbtuvės ir kt. įmonės. Leidykla turėjo 5 prekybines ba-

⁴³ CVA, f. R-558, ap. 1, b. 27, l. 263, 393, 420.

⁴⁴ PA, f. 1771, ap. 1771—13, l. 7, 61—63.

⁴⁵ PA, f. 1771, ap. 1771—13, b. 7, l. 45—47.

⁴⁶ CVA, f. R-558, ap. 1, b. 27, l. 393.

⁴⁷ Tai maloma iš CVA esančios honorarų išmokėjimo knygos ir susirašėjimo (f. R-558, ap. 1, b. 26, b. 27, l. 500), taip pat iš nustatytų honorarų normų autoriams ir vertėjams.

⁴⁸ Lietuvos rašytojai pasisako.—„Tarybų Lietuva“, 1940, lapkričio 3

⁴⁹ „Lietuvos TSR knyga, 1940—1941.“, „Lietuvos TSR spauda. 1940—1950“, t. I, kn. 1.

zes, 2 prekybos kontorai, 37 knygy-nus⁵⁰. Iš viso Leidyklos centriniam aparate, leidybos skyriuje ir jos įmo-nėse dirbo daugiau kaip 1000 žmonių. Didelę Leidyklos darbų apimtį rodo ir 1941 m. planuota 20 mln. rb. apyvar-ta⁵¹. Tiesa, Leidykla Vyriausybės nu-tarimu skirtos spaustuvės buvo perduo-tos Valstybiniam poligrafijos trestui, kuris centralizuotai galėjo geriau joms vadovauti. 1941 m. pradžioje Leidykla

turėjo tik nedidelę „Šviesos“ spaustu-vę, didelę knygrišyklą ir cinkografiją.

Visos šios aukščiausi minėtos priežas-tys kliudė Leidyklai įvykdyti 1941 m. teminį planą, išleisti numatytus leidi-nius. Antai, iš numatytų 1941 m. išleis-ti 594 leidinių iki birželio vidurio teis-leista 53 leidiniai arba apie 25%. Lei-dyklos 1940—1941 m. nuveiktas darbas parodytas 2 lentelėje.

A
2 lentelė
Bendroji 1940 m. II pusm.—1940 m. I pusmečio knygų produkcija
ir Leidyklos lyginamasis svoris joje⁵²

	1940 m. (nuo birželio 15 d.)			1941 m. (iki birželio 22 d.)			Viso 1940—1941 m.		
	viso išleista	išleido Leidykla	%	viso išleista	išleido Leidykla	%	viso išleista	išleido Leidykla	%
Knygų skaičius	387	68	26,6	680	153	22,5	1067	221	20,7
Tiražas (tūkst.)	3777,8	1170	31,0	4187,5	1920	45,7	7965,3	3090	22,5

Iš 2 lentelės matome, kad Leidykla pamažu, bet tvirtai įsigali knygų leidyboje. Leidykla įnešė didelį indėlį į lie-tuvių socialistinės kultūros vystymą, padarė tvirtą pradžią lietuviškų tarybi-nių knygų leidimui.

1941 m. ji išleido K. Markso ir F. En-gelso „Komunistų partijos manifestą“, K. Markso „Samdomąjį darbą ir kapi-talą“, F. Engelso „Apie istorinį mate-rializmą“. Išleista net 10 V. Lenino vei-kalų. Jų tarpe „Apie kooperaciją“, „Apie tautų apsisprendimo teisę“, „Dvi socialdemokratijos taktikos demokrati-nėje revoliucijoje“, „Kaip organizuoti lenktyniavimą?“ ir kt. Visi marksizmo-leninismo klasikų veikalai išleisti 15—15,2 tūkst. egz. tiražu.

Leidykla išleido 8 rusų rašytojų (F. Dostojevskio, A. Makarenkos, M. Šolochovo ir kt.) knygas. Taip pat išleisti Č. Dikensio, A. Diuma, B. Trave-no ir kt. užsienio rašytojų veikalai.

Lietuvių literatūrai atstovavo S. Dau-kantas, J. Janonis, V. Krėvė, E. Matu-zevičius, S. Nėris, A. Venclova. Lei-dykla išleido 22 knygas vaikams ir jau-nimui. Jų tarpe P. Cvirkos, S. Nėries kūriniai.

Taip pat išleista 21 vadovėlis mo-kykloms. Jų tarpe yra J. Ambraskos, A. Jakučionio, T. Šuravino paruošti vadovėliai. Vadovėliai buvo leidžiami 60—40 tūkst. egz. tiražu.

1941 m. be Leidyklos knygas leido ir kitos organizacijos. Politinių leidinių

⁵⁰ SKA, f. 1. ap. 1, b. 1, Leidyklos perdavimo-priėmimo aktas.

⁵¹ CVA. f. R-558, ap. 1, b. 27, l. 219, 428, 478, 660.

⁵² Lentelė sudaryta, remiantis „Lietuvos TSR spaudos statistika 1961—1965“, „Lietuvos TSR knyga. 1940—1941“, duomenimis. Taip pat žr. 34 išnašą.

išleido Lietuvos KP CK, „Tiesa“, Lietuvos LKJS, kai kurių miestų partinės organizacijos. Profsąjungų darbo klausimais literatūrą leido Profsąjungų Centro biuras. Mokslinę literatūrą (labai nedaug) leido Vilniaus ir Kauno universitetai. Daug nedidelės apimties, nedideliais tiražais tarybinės paskirties leidinių išleido liaudies komisariatai⁵³. Kaip matyti iš 2 lentelės, kiti leidėjai išleido didesniąją knygų dalį (apie 80% knygų ir 62% jų tiražų). Daug autorių, nagrinėdami 1940—1941 m. laikotarpį, dar daro vieną klaidą. Jie pasako, kad 1940 m. buvo įkurta Valstybinė leidykla ir 1940—1941 m. išleista 1067 knygos 7,9 arba 8,0 mln. egzemp-

liorių tiražu. Susidaro vaizdas, kad tas knygas išleido LTSR Valstybinė leidykla.

Knygų leidyba 1940—1941 m., nepaisant didžiulių ekonominio ir kultūrinio gyvenimo pertvarkymo darbų, nepaisant to, kad Leidykla tik įsisteigė ir dar kaip reikiant nesusiformavo, nesusistojo ir nė kiek nesmuko. Tai didelis Lietuvos KP CK, Tarybinės vyriausybės, Leidyklos vadovų, jos darbuotojų nuopelnas. 3 lentelėje pateikti duomenys rodo leidybinį darbą 1939 ir 1940—1941 m. Duomenis galima palyginti, nes 1940—1941 m. knygos buvo leidžiamos irgi beveik visus metus.

Bendroji knygų produkcija 1939 m. ir 1940—1941 m.⁵⁴

3 lentelė

		1940—1941	Padaidėjimas (kartais)
Knygų skaičius	1197	1067	—
Tiražas (tūkst.)	2800	7965,3	2,3
Vidutinis vienos knygos tiražas	2338	7464	3,2
1 gyventojui tenka knygų	1	2,7	2,7

Mažesnę knygų skaičių 1940—1941 m. galima paaiškinti tuo, kad 1939 m. ir anksčiau per metus buvo išleidžiama keli šimtai įvairių religinių knygų, daug menkavertės literatūros, kuri 1940—1941 m. nebuvo leidžiama, taip pat tuo, kad 1940—1941 m. iš pagrindų buvo pertvarkomas leidybinis darbas. Taip pat 1939 ir 1940—1941 m. buvo naudoti kiek skirtingi knygų apskaitos kriterijai bibliografijoje.

Iš 3 lentelės matome, kaip smarkiai padidėjo bendras knygų tiražas, vidutinis vienos knygos tiražas ir knygų

skaičius, tenkas vienam gyventojui. Šis šuolis buvo didžiulis tarybinių knygų leidybos laimėjimas.

1940—1941 m. knygų produkcija plačiau parodoma 4 lentelėje. Iš jos matyti, kad beveik 90% visų knygų sudaro knygos lietuvių kalba. Kitos knygos (jų 114) išleistos rusų, lenkų, žydų kalbomis. Knygos su kaina sudaro tik 40% visų knygų. Tai paaiškinama tuo, kad liaudies komisariatai, įvairios žinybos išleido daug nemokamų leidinių — nurodymų, instrukcijų, taisyklių, be ku-

⁵³ Leidinių pavadinimai, autoriai, leidėjai paimti iš „Lietuvos TSR knyga. 1940—1941“.

⁵⁴ Lentelė sudaryta, remiantis leid. „Lietuvos Statistikos metraštis. 1939 m.“ V., 1940 ir „Lietuvos TSR spaudos statistika. 1940—1941“ duomenimis. Daug autorių, statistinių leidinių, rodydami knygų leidimo dinamiką Tarybų Lietuvoje, kaip išieties tašką ima 1940 m. Tai neteisingas ir klaidingas palyginimas, nes 1940 m. tarybinės knygos buvo leistos tik pusę metų. Tokiam palyginimui reikia imti 1940—1941 m. duomenis, t. y. metų leidybinio darbo duomenis.

rių buvo neįmanoma organizuoti naujų įstaigų darbo. Taip pat nemokama lite-

ratūra buvo leidžiama ir rinkimams bei kitoms kampanijoms.

4 lentelė

1940—1941 m. bendroji knygų produkcija ir kai kurios atskiros knygų grupės⁵⁵

	1940 m. II pusm.	1941 m. I pusm.	1940— 1941 m.
Viso knygų	387	680	1067
jų bendras tiražas (tūkst.)	3777,8	4187,5	7965,3
vidut. 1 knygos tiražas (tūkst.)	9,8	6,2	7,4
vidut. 1 knygos apimtis (sp. lankais)	3,1	3,8	
knygų su kaina	159	260	419
jų bendras tiražas (tūkst.)	2110,7	2451,2	4561,9
vidut. 1 knygos tiražas (tūkst.)	14,8	7,6	10,9
Knygų lietuvių kalba	335	618	953
jų bendras tiražas (tūkst.)	3215,2	3854,5	6069,7
vidut. 1 knygos tiražas (tūkst.)	9,6	6,2	6,6
Vadovėlių ir mokymo priemonių	57	39	96
jų bendras tiražas (tūkst.)	472,9	643,7	1116,6
vidut. 1 knygos tiražas (tūkst.)	8,0	16,5	11,5
Žemės ūkio literatūros	7	26	33
jų bendras tiražas (tūkst.)	245,9	330,1	576,0
vidut. 1 knygos tiražas (tūkst.)	35,1	12,7	17,4
Grožinės literatūros	45	50	95
jų bendras tiražas (tūkst.)	237,8	303,8	541,6
vidut. 1 knygos tiražas (tūkst.)	5,3	6,0	5,6
vidut. 1 knygos apimtis (sp. lan- kais)	8,0	2,8	

Iš 4 lentelės matome, kad 1941 m. I pusmetyje išleista 1,7 karto daugiau knygų, negu 1940 m. II pusmetyje, o jų tiražas padidėjo beveik 0,3 mln. egz.

1941 m. Valstybinė leidykla jau galėjo suvesti kai kuriuos savo darbo rezultatus — pristatyti knygas į Maskvoje vykstančią Visasąjunginę žemės ūkio parodą. Leidykla parinko į parodą net 102 geriau išleistas tarybines knygas⁵⁶.

Sėkmingai pradėtą leidybinio darbo pertvarkymą socialistiniais pagrindais, Leidyklos darbą nutraukė klasingas hitlerinės Vokietijos užpuolimas. Lietu-

viškų tarybinių knygų leidimas, Leidyklos darbas buvo atnaujintas 1942 m. Maskvoje⁵⁷.

LTSR Valstybinės leidyklos paruoštų spaudai rankraščių evakuoti į šalies gilumą nepavyko. Tačiau jos darbo rezultatai buvo dar ilgai jaučiami ir fašistinės okupacijos metais.

Okupantai įvedė griežčiausią leidybinio darbo režimą ir kontrolę⁵⁸, tačiau jie negalėjo visiškai sustabdyti bet kokios literatūros leidimą. Jiems ir patiems buvo paranku, kad būtų leidžiami antitarybiniai, fašistiniai nacionalistų leidiniai. Todėl jie leido veikti vadinamajai Valstybinei leidyklai. Ši

⁵⁵ Lentelė sudaryta, remiantis „Lietuvos TSR spaudos statistika 1940—1955“ ir „Lietuvos TSR spaudos statistika. 1961—1965 m.“ duomenimis.

⁵⁶ PA, f. 1771, ap. 1771—139, b. 7, l. 84—86.

⁵⁷ Zr.: *Butkus T. Lietuviškų knygų leidimas Didžiojo Tėvynės karo metais evakuacijoje (1942—1944 m. I pusm.)*.—Kn.: Lietuvos istorijos metraštis. 1972 metai, V., 1973.

⁵⁸ Zr. *Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*. V., 1960, p. 230—232 ir kt.

leidykla perėmė visą LTSR Valstybinės leidyklos turtą, jos rankraščius. Rankraščiai, spaustuvėse esančios knygos buvo naikinamos. Tačiau vieno kito leidykloje dirbusio ir nusistačiusio prieš okupantus darbuotojo apskrumo dėka pavyko išleisti kai kuriuos dar LTSR Valstybinės leidyklos paruoštus rankraščius. Iš tokių leidinių paminėtini L. Tolstojaus „Ana Karenina“, M. Servanteso „Don Kichotas“, Č. Dikenso „Dovydas Koperfildas“ (IV ir

V t.), S. Daukanto, K. Donelaičio, J. Baltrušaičio, Šatrijos Raganos, Vaižganto ir kai kurių kitų autorių kūriniai⁵⁹. Jų išleidimas nėra joks buržuazinių nacionalistų, okupantų įsteigtos Valstybinės leidyklos nuopelnas lietuviškajai kultūrai. Pasibaigus anksčiau paruoštų knygų rankraščiams, leidykla jau nieko iš lietuvių ar užsienio literatūros kūrinių nesugebėjo ir negalėjo išleisti.

LTSR Mokslų akademijos
Centrinė biblioteka

Įteikta 1970 m. balandžio mėn.

ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО В ЛИТВЕ В 1940—1941 гг.

Т. БУТКУС

Резюме

В 1940 г. после свержения фашистского режима и восстановления советской власти в Литве, наряду с другими социалистическими преобразованиями в области экономической и культурной жизни, перестроено и издательское дело.

Постановлением Правительства республики 27 сентября 1940 г. была объявлена национализация издательств, книжных магазинов. Вместо частных и разным организациям принадлежащих издательств было создано одно крупное Государственное издательство Литовской ССР. Оно должно было обеспечить население всеми видами литературы. Кроме того Издательство распространяло книги, т. к. ему были переданы национализированные книжные магазины.

Вновь созданное Издательство столкнулось с большими трудностями организационного порядка. Не было опыта организации издательского дела в государственном масштабе, не хватало редакционных работников (в издательствах буржуазной Литвы несуществовал институт редакторов в нашем понимании). Но не-

смотря на это, уже в 1940 г. Издательство сумело издать 68 книг общим тиражом 1,2 млн. экземпляров. Всего в 1940—1941 гг. оно издало 216 книг общим тиражом 3,1 млн. экземпляров.

В 1940—1941 гг. кроме Издательства книги издавали ЦК КП Литвы, ЦК АКСМ Литвы, профсоюзные и другие организации, народные комиссариаты. Всего с июля 1940 г.—по 22 июля 1941 г. издано 1067 книг общим тиражом почти 8 млн. экземпляров.

Если по сравнению с 1939 г. количество книг увеличилось (по многим причинам, и в первую очередь из за перестройки издательского дела), то общий тираж увеличился 2,3 раза. На душу населения в 1940—1941 гг. было издано 2,7 книги (в 1939 — 1). Книга стала более массовой и более общедоступной.

Издательство составило большой, продуманный тематический план на 1941 г. Но выполнение его было прервано войной. В 1949 г. Издательство возобновило свою работу в эвакуации в Москве.

⁵⁹ Tai matome, lygindami LTSR Valstybinės leidyklos 1941 m. teminį planą su 1942—1944 išleistu „Bibliografijos žinių“ numeriais, taip pat iš kitų šaltinių.

Summary

In 1940 after the overthrow of fascism and reestablishment of the Soviet Power in Lithuania, besides many socialist reforms in the spheres of economics and culture, book publishing was also reorganized.

The Government's decision of Sept 27, 1940, nationalization of all publishing houses was declared. Instead of small private publishing firms belonging to different organizations, large-scale State Publishing House of Lithuanian S.S.R. was established. Its task was to provide the people with all kinds of books. Besides, the State Publishing House was dealing in book sale, as all the nationalized book-shops had been transferred to the House.

The newly established Publishing House encountered many administrative difficulties.

There was but poor experience of state-scale book-publishing, a lack of editorial specialists (no institutions of editorial experts existed in bourgeois Lithuania). In 1940 the State Publishing House, however, managed in publishing 68 books (1.2 million copies). The total of books publishing in 1940—1941 (till the war started) was 216 (3.1 million copies).

It should be noted that in 1940—1941 the State Publishing House was not the only firm to publish books. Books were also published by many individual offices and organizations. Thus the total during 1940—1941 (till the war started) makes 1067 books (about 8 million copies).

The World War II interrupted the work of the State Publishing House which was evacuated to Moscow and continued its activities from 1942.